

Anna Nadolska

Ziemiańska w służbie Bydgoszczy. **Kulturalna, społeczna i narodowa działalność** **Stefanii Tuchółkowej na początku XX wieku**

słowa kluczowe: Stefania Tuchółkowa, ziemiaństwo wielkopolskie, działalność kulturalna, społeczna i narodowa, historia kobiet, Bydgoszcz

Wstęp

*Wiele lat ubiegło, jak opuściłam ukochaną wieś moją rodzinną, lecz ani czas, ani oddalenie, ani różne okoliczności nie zdołały osłabić mego przywiązania do tego drogiego miejsca*¹. Autorką tych słów, napisanych na łożu śmierci, jest Stefania Tuchółkowa, ziemiańska z Paluk, żona i matka, literatka, publicystka, a także działaczka społeczna i narodowa oraz aktywistka ruchu kobiecego, która prawie połowę swego życia związana była z miastem nad Brdą. Ta nietuzinkowa kobieta, której bydgoska aktywność w sferze publicznej przypadła na początek XX wieku, swe ideały, mentalność, poglądy konserwatywno-katolickie i patriotyczne, wzorce zachowań i wartości wyniosła z domu rodzinnego oraz kręgu wielkopolskiej kultury ziemiańskiej².

Pomimo informacji na temat Stefanii Tuchółkowej, które można znaleźć w licznych publikacjach traktujących o historii Bydgoszczy oraz nazwania jednej z ulic miasta jej imieniem³, wszechstronna działalność literatki jest dość słabo znana w mieście nad Brdą. Warto wspomnieć, że Tuchółkowa znalazła się w Bydgoskiej Alei Zasłużonych, gromadzącej krótkie biogramy *nieżyjących już bydgoszczan, którzy swoimi czynami lub godną naśladowania postawą odegrali*

¹ Cyt. za: S. Tuchółkowa, *Wspomnienia z życia. Spisała na pamiątkę dla swych dzieci matka*, Bydgoszcz 1923, s. 7.

² A. Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998, s. 16-17; szerzej: S. Rudnicki, *Ziemiaństwo polskie w XX wieku*, Warszawa 1996.

³ R. Kuczma, *Patroni bydgoskich ulic*, cz. 1, *Fordon*, Bydgoszcz 1995, s. 107; *Został po nich trwały ślad na tablicach*, <http://www.expressbydgoski.pl/archiwum/a/zostal-po-nich-trwaly-slak-na-tablicach,11017139/> (dostęp: 7.01.2017).

*niebagatelną rolę w dziejach miasta nad Brdą*⁴. Próbę popularyzacji wśród mieszkańców osoby Tuchółkowej w 2016 r. podjęło także Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, organizując dwie edycje gry miejskiej pn. „Czas na Bydgoszcz”, których bohaterką była publicystka⁵.

Celem niniejszej narracji jest ukazanie roli, jaką w bydgoskim życiu kulturalno-społecznym i narodowym początku XX wieku, odegrała ziemianka z Pałuk – Stefania Tuchółkowa. Lokalna literatka przedstawiona zostanie jako czynna zawodowo i zaangażowana społecznie kobieta, potrafiąca służyć miastu, do którego przywiódł ją los. Na jej przykładzie zaprezentowany będzie także wzór kobiety ziemianki, realizowany w środowisku wielkomijskim.

Stefania Tuchółkowa, z domu Zaleska, urodziła się 25 kwietnia 1874 r.⁶ w Bożejewiczkach w powiecie żnińskim⁷ jako córka ziemianina – polskiego patrioty Romualda Zaleskiego i Rozalii z Sulerzyńskich⁸. Tak opisuje najdroższe jej sercu miejsce, w którym się wychowywała: *Dla urodzajnej swej gleby zjednała sobie nasza wioska nazwę „perły Pałuk”*. – *Wieś ta wraz z przyległym, znacznie jeszcze większym majątkiem, Bożejewicami, od lat prawie dwustu znajdowała się w posiadaniu mojej rodziny. (...) Ród Zaleskich należy do najstarszych szlacheckich rodów polskich (...)*⁹ W cichej, polskiej wiosce przyszłam na świat Boży,

⁴ Szerzej: *Bydgoska Aleja Zasłużonych*, http://www2.um.bydgoszcz.pl/miasto/poznaj_miasto/Bydgoska_Aleja_Zasluzonych.aspx?page=13 (dostęp: 5.07.2017).

⁵ Dwie edycje gry miejskiej pn. „Czas na Bydgoszcz” przygotowali Anna Nadolska i Dariusz Leśniewski, pracownicy Działu Historii Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy. Natomiast projekt graficzny ulotki gry stworzyła Ewa Widacka-Matoszko, specjalista plastyk z Działu Edukacji i Promocji ww. Muzeum: *Gra miejska z użyciem aplikacji „Czas na Bydgoszcz”*, <http://muzeum.bydgoszcz.pl/wydarzenia/4,7624,0,0,Gra-miejska-z-uzyciem-aplikacji-Czas-na-Bydgoszcz,1> (dostęp: 12.07.2017).

⁶ J. Kutta, *Tucholkowa Stefania z domu Zaleska*, [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 2, pod red. J. Kutty, Bydgoszcz 1995, s. 145 powołuje się na: Urząd Stanu Cywilnego Bydgoszcz, Księga Zgonów 322/24; D. B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta – Stefania z Zaleskich Tucholkowa (1874-1924)*, „Kalendarz Bydgoski” 1994, R. 27, s. 272; natomiast inne miejsce i datę urodzin: Bożejowice dnia 2 października 1875 r., podają: J. Podgóreczny, *Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza*, Bydgoszcz 1967, s. 271; *Mały słownik pisarzy Kujaw i Pomorza (1920-1991)*, oprac. Zdzisław Mrozek, Bydgoszcz 1992; s. 125; E. Szmańda, *Z serii: Sylwetki bydgoszczan*, „Kalendarz Bydgoski” 1978, s. 111; Bożejewice i datę 25 kwietnia 1874 r. podaje: H. Kulpiński, *Stefania Tucholkowa*, „Bydgoski Informator Kulturalny” 1983, nr 1 (101), s. 41; Bożejewiczki i datę 25 sierpnia 1974 r. podaje: R. Kuczma, dz. cyt., s. 107; z kolei *Śp. Stefania Tucholkowa*, „Dziennik Bydgoski” z 7.03.1924, R. 18, nr 56, s. 5 podaje, że Tuchółkowa zmarła w wieku 49 lat.

⁷ J. Kutta, dz. cyt., s. 145; *Bożejewiczki*, <http://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/925/Bozejewiczki/> (dostęp: 5.07.2017).

⁸ J. Kutta, dz. cyt., s. 145.

⁹ Cyt. za: S. Tuchółkowa, dz. cyt., s. 12.

a prostacze dumy naszego ludu, jakiemi mnie niańki do snu kołysały, szumy niw ojczystych i rzewne tony pastuszych fujarek budziły w mej duszy gorącą miłość do tej rodzinnej ziemi, zroszonej krwią i potem moich pradziadów¹⁰.

Naukę, według przyjętego modelu edukacji mniej zamożnych córek ziemiańskich w Wielkopolsce¹¹, przyszła literatka pobierała najpierw w domu rodzinnym, a następnie przez trzy lata kształciła się na pensji pani Danysz w Poznaniu¹². 10 listopada¹³ 1891 r. wyszła za mąż za Artura Tucholkę, ziemianina¹⁴. W Bydgoszczy małżeństwo zamieszkało na przełomie XIX i XX wieku po

Stefania Tucholkowa, przed 1916 r., fotografia
 źr. Tucholkowa Stefania, *Goraj. Powieść na tle czasów Mieczysława I i Bolesława Chrobrego napisana w 950-siątą rocznicę zaprowadzenia chrześcijaństwa w Polsce*, Nakładem i Czcionkami Drukarni „Pracy”, Poznań 1916.

¹⁰ Cyt. za: tamże, s. 13.

¹¹ W. Molik, *Drogi edukacji córek ziemiańskich w Wielkopolsce w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Humanistyka i pleć I. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, pod red. J. Miluskiej i E. Pakszys, Poznań 1995, s. 147-148, 150, 156-157, 159-160.

¹² Na pensję prowadzoną przez panią Danysz trafiła w wieku 12 lat: S. Tucholkowa, dz. cyt., s. 37, 40; J. Kutta, dz. cyt., s. 145; natomiast W. Molik, dz. cyt., s. 156-157, 159-160 podaje, że od 1871 r. pensję w Poznaniu prowadziły siostry Anna i Anastazja Danysz, które utrzymywały polski charakter placówki aż do jej zamknięcia w 1908 r. Szkoła (7-letnia) reprezentowała niski poziom nauczania, ale dawała dziewczętom całokształt wiedzy i wychowania preferowany w środowisku ziemiańskim. W poznańskich szkołach żeńskich w tym okresie kładziono nacisk na naukę języków obcych, głównie francuskiego, angielskiego i niemieckiego. W programie nauczania znajdowała się także religia, historia, geografia, rachunki, przyroda, kaligrafia, estetyka, muzyka i roboty ręczne, a także mimo germanizacji, historia i literatura polska. Dbano również o to, aby młode kobiety nabyły umiejętności rysowania, malowania, śpiewu i gry na instrumencie muzycznym; z kolei J. Dufnat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928-1939)*, Kraków-Wrocław 2013, s. 26, 28, podaje, że pensje prywatne dla dziewcząt stanowiły niepełnowartościowy odpowiednik męskich gimnazjów. Miały bowiem skrócony program nauczania i nie posiadały uprawnień maturalnych. Odgrywały jednak ogromną rolę w kształtowaniu zainteresowań i postaw ideowych młodych kobiet. Szkoły te dodatkowo kreowały w swoich uczennicach potrzebę udziału w życiu społecznym i obywatelskim; por. K. Szafer, *Ziemianstwo jako elita społeczeństwa polskiego w Wielkopolsce na przełomie XIX i XX wieku*, Zielona Góra 2005, s. 164.

¹³ S. Tucholkowa, dz. cyt., s. 43.

¹⁴ J. Kutta, dz. cyt., s. 145; D.B. Rudnicki, dz. cyt., s. 272; E. Szymańska, dz. cyt., s. 111; natomiast błędną informację o zamążpójściu Stefanii w 1901 r. za Artura Korzbok-Tucholkę

utracie majątku¹⁵ (w 1922 r. przy ul. Dworcowej 31a, obecnie nr 73)¹⁶. Tutaj Tucholka zmienił profesję na kupiecką¹⁷. Małżonkowie doczekali się dziewięciorga potomstwa, z czego dwoje zmarło w wieku dziecięcym¹⁸.

Działalność patriotyczna, narodowa i polityczna

Bydgoszcz, do której przybyła przyszła działaczka, była miastem pod zaborem niemieckim (stolicą rejencji bydgoskiej wchodzącej w skład Wielkopolski)¹⁹, oddalonym od Bożejewiczek o około 46 kilometrów. Obok niemieckiego życia politycznego i kulturalno-społecznego istniały tutaj także polskie organizacje i stowarzyszenia, takie jak: Towarzystwo Przemysłowe, Towarzystwo Śpiewu „Halka”, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Czytelni Ludowych czy Dom Polski²⁰. Żywo rozwijał się polski społeczno-kulturalny ruch kobiecy. Funkcjonowało m.in. Towarzystwo św. Wincentego à Paulo, Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt, Towarzystwo Kobiet Pracujących, organizacja kobieca „Warta” czy gniazdo „Sokolic”. Najprężniej działała jednak Czytelnia dla Kobiet²¹. Jak podaje Rudolf Jaworski, wielkopolskie ziemianki i inteligentki

podaje R. Kuczma, dz. cyt., s. 107.

¹⁵ J. Kutta, dz. cyt., s. 145.

¹⁶ E. Szmańda, dz. cyt. s. 111; *Adresy miasta Bydgoszczy 1922*, Nakładem Księgarni Polskiej, s. 515.

¹⁷ *Adresy miasta Bydgoszczy 1922...*, s. 515; W. Czarnowski, *Ze wspomnień starego bydgoszczanina*, Poznań 1969, s. 111.

¹⁸ Dzieci Tucholków to Włodzimierz, Adam, Zbisiu, Stefan, Jarosia, Ewa, Wanda oraz zmarłe Jaś i Seweryn: S. Tucholkowa, dz. cyt., s. 56-60.

¹⁹ J. Wojciak, *Stosunki ludnościowe i gospodarcze w latach 1815-1850. Ponowne zajęcie Bydgoszczy przez Prusaków*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. I do roku 1920, pod red. M. Biskupa, Warszawa-Poznań 1991, s. 464-466.

²⁰ Tenże, *Stosunki polityczne i narodowościowe w latach 1850-1914*, [w:] *Historia Bydgoszczy...*, s. 551-552; J. Podgóreczny, *Dom Polski w Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski” 1973, s. 172.

²¹ J. Wojciak, *Stosunki polityczne i narodowościowe...*, s. 570; J. Podgóreczny, *Dom Polski...*, s. 172; zob. też: R. Cierzniewska, *Walka o oświatę polską w Bydgoszczy i regionie w dobie Powstania Wielkopolskiego*, „Kronika Bydgoska” 1994, t. 16, s. 101; por. R. Jaworski, *Kilka refleksji nad dziejami Wielkopolanek w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, Warszawa 1990, s. 26, 29-30, 33; A. Baszko, *Organizowanie się kobiet polskich w Poznańskim na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, pod red. A. Janiak-Jasińskiej, K. Sierakowskiej, A. Szwarca, Warszawa 2008, s. 287-305; por. J. Dufurat, dz. cyt., s. 38; zob. też W. Jakóbczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski*, t. 3 1890-1914, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych, Prace Komisji Historycznej, t. 21, z. 3, Poznań 1967, s. 121-134; tenże, *Ruch kulturalno-oświatowy kobiet*, [w:] *Dzieje Wielkopolski w wypisach*, oprac. A. Czubiński, W. Jakóbczyk, Z. Kacz-

angażowały się w te przedsięwzięcia, których celem było zachowanie polskiej tożsamości narodowej²². Na przełomie XIX i XX wieku tutejsze kobiety miały spełniać przede wszystkim funkcję strażniczek polskiej kultury²³. Regułę tę potwierdza Tucholkowa, która w dość krótkim czasie rozpoczęła pracę na rzecz miejscowego społeczeństwa, walcząc o zachowanie polskości. Józef Milchert, bydgoski kupiec i przedsiębiorca wspomina, że już w tym okresie obok radczyni Marii Czarlińskiej, Wincentyny Teskowej, Neumannowej i innych pań, ziemianka wiodła prym w życiu miasta nad Brdą²⁴. Od 1906 r. organizowała tajne nauczanie wśród polskich dzieci²⁵. Po Halinie Warmińskiej, żonie dra Emila Warmińskiego, w 1917 r. objęła stanowisko przewodniczącej zarządu bydgoskiej Czytelni dla Kobiet i piastowała je aż do swojej śmierci²⁶. Celem Czytelni w czasie zaborów, ale także w dwudziestoleciu międzywojennym było organizowanie jubileuszy i rocznic narodowych, inspirowanie przedstawień amatorskich, upowszechnianie czytelnictwa i oświaty wśród polskich kobiet i młodzieży szkolnej²⁷. Poza tym Tucholkowa była prezeską Koła Kobiet Polskich w Bydgoszczy²⁸. Działania organizacyjne tego typu doskonale wpisują się w ideał aktywnej społecznie kobiety ziemianki²⁹.

marczyk, pod red. Z. Grota, Warszawa 1963, s. 239-240; M. Roguszka-Klupś, *Przemiany społecznej pozycji kobiety pracującej zawodowo (na przykładzie Wielkopolski)*, Poznań 1975, s. 53, 55; K. Szafer, dz. cyt., s. 166-169, 172-174.

²² R. Jaworski, dz. cyt., s. 32-33.

²³ K. Szafer, dz. cyt., s. 176.

²⁴ *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, oprac. A. Zawadzka, W. Zawadzki, [w:] *Historia Powstania Wielkopolskiego w Bydgoszczy wedle Józefa Milcherta i inne opracowania powstańcze*, pod red. W. Zawadzkiego, Bydgoszcz 2005, s. 8; *Echa Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 roku we wspomnieniach bydgoskiego radnego – Józefa Milcherta*, oprac. Z. Biegański, „Kronika Bydgoska” 1998, t. 19, s. 367; R. Cierzniewska, dz. cyt., s. 101.

²⁵ M. Hojka, *Wierni Macierzy. Bydgoszczanie w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19*, Bydgoszcz 1999, s. 41.

²⁶ Z. Mrozek, *Z dziejów towarzystw kulturalno-oświatowych, artystycznych i naukowych Bydgoszczy w okresie międzywojennym (próba rekonstrukcji)*, „Kronika Bydgoska” 1982, t. 6, s. 137; H. Borawska, *Tucholkowa Stefania*, [w:] Z. Prussa, H. Borawska, S. Pastuszewski, *Bydgoski leksykon literacki*, pod red. Z. Prussa, Bydgoszcz 2015, s. 241; J. Kutta, dz. cyt., s. 145; D.B. Rudnicki, dz. cyt., s. 273; J. Podgóreczny, *Niepospolici ludzie...*, s. 271; R. Kuczma, dz. cyt., s. 107; E. Szmańda, dz. cyt. s. 111; *Adresy miasta Bydgoszczy na rok 1923*, Nakładem „Drukarni Bydgoskiej”, s. 35; natomiast 1917 r. jako datę objęcia przez Tucholkową kierownictwa Czytelni dla Kobiet podaje: M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej wojny światowej i powstania wielkopolskiego (1914-1920)*, [w:] *Historia Bydgoszczy...*, s. 613.

²⁷ Z. Mrozek, dz. cyt., s. 137; M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 613.

²⁸ J. Kutta, dz. cyt., s. 145; D.B. Rudnicki, dz. cyt., s. 273; J. Podgóreczny, *Niepospolici ludzie...*, s. 271; H. Borawska, dz. cyt., s. 241-242.

²⁹ A. Kwilecki, *Ziemianstwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001, s. 161-163;

Od 1912 r. publicystka, kiedy kobiet parających się dziennikarstwem na ziemiach polskich było jeszcze niewiele, współpracowała z „Dziennikiem Bydgoskim”, jedyną polską gazetą wydawaną w mieście nad Brdą. W czasie I wojny światowej zajmowała się krytyką literacką, pisywała artykuły, zamieszczała swoje utwory, prozę i wiersze, ale przede wszystkim pomagała ówczesnej redaktorce Wincentynie Teskowej w prowadzeniu pisma, przyczyniając się do wzrostu liczby jego czytelników w tym trudnym okresie i polepszenia kondycji finansowej dziennika³⁰. W swoich ówczesnych tekstach prezentowała *Polskę jako wartość rzeczywistą i realną, przez co uświadamiała czytelników o konieczności utrzymania tradycji i kultury narodowej*³¹. Literatka mocno związana była z chadecką gazetą także w dwudziestoleciu międzywojennym. Na jej łamach ukazywały się przede wszystkim recenzje, wiersze, oryginalne opowiadania i nowele lokalnej pisarki³².

Od 1918 r. Stefania Tuchółkowa oprócz angażowania się w pracę literacką, ale także często oświatową i charytatywną, aktywnie działała na rzecz powrotu Bydgoszczy do macierzy³³. Jako młoda dziewczyna wzrastała w ziemiańskim domu przepelnionym miłością do ojczyzny³⁴, w którym udział w akcjach niepodległo-

D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001, s. 83-84; S. Rudnicki, dz. cyt., s. 108-109.

³⁰ H. Kulpiński, *Początki prasy pomorskiej „Dziennik Bydgoski”*, „Kalendarz Bydgoski” 1979, s. 129; tenże, *W setną rocznicę urodzin. Nie dała pogrzeć mowy...*, „Ilustrowany Kurier Polski”, R. 31, nr 181 (9459), 25.08.1975, s. 4; Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne, teatralne i literackie Bydgoszczy w latach 1919-1939. Zarys dziejów*, Bydgoszcz 1984, s. 53; J. Kutta, dz. cyt., s. 145 podaje, że S. Teskowa *W 1919 przejściowo pełniła funkcję redaktora naczelnego i zarazem redaktora odpowiedzialnego „Dziennika”*; D.B. Rudnicki, dz. cyt., s. 273; W. Czarnowski, dz. cyt., s. 111; zob. też: Z. Urbanek, *Bydgoszcz w okresie pierwszej wojny światowej*, „Kalendarz Bydgoski” 1972, s. 73-82; A. Nadolska, *Życie bydgoszczan w czasie Wielkiej Wojny*, „Kalendarz Bydgoski” 2015, R. 48, s. 109-113; D.B. Rudnicki, *Polska literatura piękna publikowana na łamach „Dziennika Bydgoskiego” w latach 1907-1920*, „Kronika Bydgoska” 1990, t. 12, s. 294-295, 298-299; zob. też: Janusz Żarnowski, *Praca zarobkowa kobiet w Polsce międzywojennej*, [w:] *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, t. 6, Warszawa 2000, s. 132-133.

³¹ Cyt. za: D.B. Rudnicki, *Polska literatura piękna...*, s. 296.

³² Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 58; Este, *Otwarcie Biblioteki Im. Ign. Paderewskiego w Bydgoszczy*, „Dziennik Bydgoski” z 22.06.1922, R. 15, nr 133, s. 2. Podczas wydarzenia kulturalnego Tuchółkowa składała organizatorom i twórcom biblioteki życzenia w imieniu „Dziennika Bydgoskiego” pod nieobecność redaktora Teski oraz w imieniu Czytelni dla Kobiet; S. Tuchółkowa, *Kiliński*, „Dziennik Bydgoski” z 9.06.1920, R. 13, nr 128, s. 2; tenże, *Dzwon bije na trwogę*, „Dziennik Bydgoski” z 22.06.1920, R. 13, nr 139, s. 1.

³³ J. Kutta, dz. cyt., s. 145.

³⁴ S. Tuchółkowa, dz. cyt., s. 48: Ojciec Tuchółkowej za pomoc niesioną rodakom został na wiele lat osadzony przez władze pruskie w więzieniu politycznym w Hausvogtei w Berlinie.

ściowych był traktowany w kategorii powinności³⁵. Dlatego Tuchółkowa weszła w skład ukonstytuowanej w listopadzie 1918 r. Polskiej Rady Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia, pełniącej funkcję przedstawicielstwa Polaków wobec władzy zaborczej³⁶. Na organizowanych dla polskich bydgoszczanek wiecach wygłaszała płomienne przemówienia, dotyczące zadań narodu w tym przełomowym czasie: *Ojczyzna powstająca z długiego snu, oparta na demokratycznych zasadach i równouprawnieniu, jako zdrowy organizm wzywa wszystkie warstwy społeczne do wspólnej i zgodnej pracy* (30 listopada 1918 r.)³⁷. Niedługo potem, z chwilą wybuchu powstania wielkopolskiego, które jednak nie objęło swoim zasięgiem leżącej na niemieckim zapleczu frontu Bydgoszczy³⁸, literatka wraz z Wincyntyną Teskową i Apolonią Ziółkowską stanęła na czele zakonspirowanej komórki powstałej przy Polskiej Radzie Ludowej, zajmującej się rekrutacją bydgoszczan do walki zbrojnej³⁹. Oprócz werbowania ochotników do szeregów powstańczych i opieki nad nimi, kobiety te zajmowały się przemycaniem młodych mężczyzn

³⁵ Szerzej: A. Barłóg, *Udział kobiet w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919 (ze szczególnym uwzględnieniem wkładu ziemianek i mieszkanek wsi)*, [w:] *Zwycięskie powstanie 1918/1919*. Materiały z konferencji popularnonaukowej zorganizowanej w dniu 24 października 2008 r., Katalog wystawy czasowej 24 października 2008 r. – 8 marca 2009 r., Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Szreniawa 2008; A. Kwilecki, *Ziemianstwo wielkopolskie. Między wsią...*, s. 135-136.

³⁶ Tuchółkowa dodatkowo weszła w skład Wydziału Wykonawczego Polskiej Rady Ludowej: M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie wybory 1920-1939*, Bydgoszcz 1994, s. 8, 25; tenże, *Rada Ludowa na miasto Bydgoszcz i przedmieścia 1918-1920*, „Kronika Bydgoska” 1990, t. 12, s. 217; zob. też: M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 620.

³⁷ Cyt. za: H. Kulpiński, *Nie dała pogrzeć mowy...*, „Ilustrowany Kurier Polski”, nr 53 (13352), 3.03.1989, s. 4; tenże, *W służbie zagrożonej kultury narodowej, Stefania Tuchółkowa*, „Dziennik Wieczorny”, R. 21, nr 120 (5937), 31.05.1979, s. 10.

³⁸ J. Wojciak, *Bydgoszcz w dobie Powstania Wielkopolskiego*, [w:] *Bydgoszcz w dobie Powstania Wielkopolskiego*, pod red. Zdzisława Grota, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Popularnonaukowe nr 5, Bydgoszcz 1970, s. 71; M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 622.

³⁹ A. Nadolska, „Konspiracja w spódnicy”. *Bydgoszczanki w wielkopolskim zrywie niepodległościowym 1918/1919*, „Kronika Bydgoska” 2018, t. 38, s. 225-226; tenże, *Bydgoszczanki w powstaniu wielkopolskim*, „Kalendarz Bydgoski” 2018, R. 51, s. 104; J. Karwat, *Od idei do czynu. Myśl i organizacje niepodległościowe w Poznaniu w latach 1887-1919*, Poznań 2002, s. 425; J. Kutta, dz. cyt., s. 145-146; M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 623; M. Hojka, dz. cyt., s. 41; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273; A. Barłóg, dz. cyt., s. 49; M.K. Jeleniewski, *Rada Ludowa...*, s. 211; tenże, *Bydgoskie wybory...*, s. 12-13; por. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Archiwum dr. Andrzeja Boguckiego z lat 1867-2014, seria 1 „Sokół” za lata 1867-1939, sygn. 28, Andrzej Bogucki, „Sokół” na Pomorzu 1893-1939, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Mieczysława Wojciechowskiego, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1997, s. 172; J. Podgóreczny, *Grób Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego w Bydgoszczy*, Wojewódzki Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1989, s. 10.

przez linię walk (punkty przerzutowe umiejscowiono w Murowańcu, Łochowie i w okolicach Ślesina). Bydgoszczanie zasilali oddziały powstańców, głównie na froncie północnym⁴⁰. Do obowiązków tych konspiratorek należał także zakup broni oraz jej przemyt do powstańców walczących pod Rynarzewem⁴¹. Poza tym Stefania Tuchołkowa współorganizowała pomoc medyczną dla mężczyzn wziętych do niewoli⁴².

Od stycznia 1919 r. publicystka ogłaszała się w lokalnej prasie, że trzy razy w tygodniu będzie prowadziła prywatne kursy literatury, historii i gramatyki polskiej nie tylko dla osób dorosłych⁴³. Jak podaje Henryk Kulpiński, Tuchołkowa w tym okresie brała także udział w akcji organizowania polskiego szkolnictwa i kultury w Bydgoszczy, którą kierował ks. Jan Filipiak⁴⁴.

19 stycznia 1920 r. na mocy postanowień traktatu wersalskiego kończącego wielką wojnę, formalne przekazano w Bydgoszczy władzę Polakom. W dniu następnym ostatnie oddziały zaborcze opuściły miasto, a na Starym Rynku ludność polska powitała wkraczające oddziały Wojska Polskiego⁴⁵. Ten historyczny moment musiał być bardzo ważny dla Tuchołkowej, która zaangażowała się w działania zmierzające do powrotu Bydgoszczy do macierzy. Już 5 lutego 1920 r., najpewniej w dowód wdzięczności za udział w powstaniu wielkopolskim i aktywność niepodległościową, ziemianka została matką chrestną sztandaru 62 Pułku Piechoty stacjonującego w Bydgoszczy (w czasie insurekcji 8 Pułk Strzelców Wielkopolskich)⁴⁶.

⁴⁰ A. Nadolska, „*Konspiracja...*”, s. 226; tenże, *Bydgoszczanki...*, s. 104; M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 623-624; M. Hojka, dz. cyt., s. 34, 44; J. Kutta, dz. cyt., s. 145-146; A. Modlibowski, *Do Powstania Wielkopolskiego*, „*Kalendarz Bydgoski*” 1969, s. 103; zob. też: E. Szymańska, dz. cyt., s. 111.

⁴¹ A. Barłóg, dz. cyt., s. 49; A. Nadolska, „*Konspiracja...*”, s. 226; tenże, *Bydgoszczanki...*, s. 104.

⁴² A. Nadolska, „*Konspiracja...*”, s. 228; tenże, *Bydgoszczanki...*, s. 105; M. Hojka, dz. cyt., s. 41; J. Kutta, dz. cyt., s. 145-146; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273.

⁴³ *Kurs literatury – ogłoszenie*, „*Dziennik Bydgoski*” 1919, R. 12, nr 5, s. 4; Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 34.

⁴⁴ H. Kulpiński, *Stefania Tuchołkowa*, „*Bydgoski Informator...*”, s. 42.

⁴⁵ M. Wojciechowski, dz. cyt., s. 634-635; B. Janiszewska-Mincer, *Powrót do Polski*, „*Kalendarz Bydgoski*”, R. 43, 2010, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, s. 281-283; A. Nadolska, *Życie bydgoszczan...*, s. 113; szerzej: *Powrót Bydgoszczy do Macierzy 1920*, oprac. J. Kutta, Bydgoszcz 1993.

⁴⁶ K. Br., *20 stycznia 1920 roku w Bydgoszczy. Tak nadeszła wolność po raz pierwszy*, „*Kalendarz Bydgoski*” 1974, s. 77; J. Kutta, dz. cyt., s. 146; E. Szymańska, dz. cyt., s. 111; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273; *Sztandar 62 Pułku Piechoty w Bydgoszczy*, <http://zecernia.com/html/?p=292> (dostęp: 5.07.2017); zob. też: K. Satora, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990; Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, nr inw. MOB H/F-607, Uroczystość poświęcenia sztandaru 62 Pułku Piechoty na Starym

W czasie sporu polsko-niemieckiego o Górny Śląsk razem z Czytelnią dla Kobiet Tucholkowa wspierała działalność Komitetu Obrony Górnego Śląska założonego w Bydgoszczy⁴⁷. Wiosną 1921 r. na łamach lokalnej prasy ukazał się obszerny artykuł aktywistki zawierający opis podróży bydgoszczan biorących udział w plebiscycie⁴⁸.

W mieście nad Brdą, które administracyjnie przyłączone zostało do województwa poznańskiego, jeszcze w 1919 r. Polacy stanowili zaledwie 17% ogółu mieszkańców. Szybko jednak następowały zmiany demograficzne. Wielu Niemców, którzy utracili status grupy dominującej, ale także Żydów, wyjechało do Republiki Weimarskiej. Ich miejsce zajęli głównie Polacy. W ówczesnej Bydgoszczy, mieście przemysłowym, przeważała ludność robotnicza, słabo wykształcona. Inteligencję zaś tworzyli w dużej mierze przybysze. Natomiast życie umysłowe i kulturalne miasta w tym przejściowym okresie, niekiedy postrzegane było w kraju jako „głusza bydgoska” i „polska Beocja”^{49,50}.

Uroczystość poświęcenia sztandaru 62 Pułku Piechoty na Starym Rynku – gen. Józefa Dowbor-Muśnicki odbiera poświęcony sztandar z rąk matki chrzestnej Stefanii Tucholkowej, Bydgoszcz, 5 lutego 1920 r.

Fotografia, wł. Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy

Rynku w Bydgoszczy – gen. Józef Dowbor-Muśnicki odbiera poświęcony sztandar z rąk matki chrzestnej Stefanii Tucholkowej, 5.02.1920 r., fotografia.

⁴⁷ K. Błażejowski, *Spór polsko-niemiecki o Górny Śląsk w latach 1919-1921 w świadomości mieszkańców Bydgoszczy na łamach lokalnej prasy*, „Kronika Bydgoska” 2017, t. 38, s. 130; zob. też H. Karczyńska, *Kobiety w polskim ruchu narodowym na Górnym Śląsku w okresie plebiscytu i powstań śląskich*, Opole 1998, s. 78-87.

⁴⁸ K. Błażejowski, dz. cyt., s. 138; natomiast H. Kulpiński, *Stefania Tucholkowa*, „Bydgoski Informator...”, s. 42, podaje, że Tucholkowa brała udział w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku.

⁴⁹ „Beocja” – pogardliwa nazwa oznaczająca brak zainteresowania kwestiami patriotycznymi, skupienie się na zagadnieniach materialnych i prostej rozrywce. Popularnie nazywano tak Wielkopolskę; por. „wielkopolska Beocja” lub „kulturalna Beocja”: B. Wysocka, *Kultura literacka Wielkopolski w latach 1919-1939*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Filologia Polska nr 43, Poznań 1990, s. 245; E. Pieścikowski, „Ach! W tym poznańskim...”. *Życie literackie XIX wieku*, Poznań 2003, s. 7-8;

⁵⁰ J. Kutta, *Spoleczeństwo Bydgoszczy w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 2,

Sytuacja ta zaczęła się zmieniać dopiero od połowy lat dwudziestych, a Bydgoszcz obok Poznania, stała się jednym z najbardziej polskich miast, chociaż spory był tutaj także odsetek mieszkańców reprezentujących mniejszości narodowe, głównie niemiecką i żydowską⁵¹. Nie może więc dziwić fakt, że praca Stefanii Tucholkowej na rzecz lokalnej społeczności przybrała na sile wraz z powrotem Bydgoszczy do macierzy, już w nowych warunkach społeczno-politycznych, w II RP. Ziemianka w ostatnich czterech latach swojego życia mocno zaangażowała się w proces repolonizacji miasta i wykazała dużą aktywność w sferze publicznej⁵². Doskonale rozumiała, że palącą kwestią w tym czasie było wyrównanie braków w edukacji, a także ożywienie umysłowe, kulturalne i społeczne Bydgoszczy⁵³.

Swoje ambicje polityczne, zapoczątkowane pracą w Polskiej Radzie Ludowej, Tucholkowa zrealizowała w okresie międzywojennym⁵⁴. Stało się to możliwe, ponieważ w Polsce tuż po odzyskaniu suwerenności kobiety uzyskały czynne i bierne prawa wyborcze. Nazwiska kandydatek zaczęły pojawiać się na parlamentarnych i samorządowych listach wyborczych poszczególnych partii. Prawica chętnie werbowwała w swoje partyjne szeregi kobiety, licząc na głosy damskiej części elektoratu, który w większości wykazywał przywiązanie do rodziny, tradycji i religii katolickiej. Panie wykształcone i światłe, a zarazem znane i cieszące się popularnością działaczki danej partii miały szansę na wyborczy sukces⁵⁵. Stefania Tucholkowa, ze względu na swoje zaangażowanie w ruchu chrześcijańsko-demokratycznym, przewodnictwo w Kole Kobiet Chrześcijańskiej Demokracji, doświadczenie organizacyjne i polityczne uzyskane poprzez aktywność społeczną i niepodległościową oraz rozpoznawalność wśród lokalnego społeczeństwa, była odpowiednią kandydatką na bydgoską radną miejską⁵⁶. Swoje poglądy politycz-

część pierwsza 1920-1939, pod red. M. Biskupa, Bydgoszcz 1999, s. 177-194, 203; zob. też: Z. Mrozek, *Polska kultura i sztuka w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 2..., s. 719-781.

⁵¹ J. Kutta, *Spoleczeństwo Bydgoszczy...*, s. 177-194, 203; zob. też: Z. Mrozek, *Polska kultura i sztuka...*, s. 719-781.

⁵² Por.: R. Wapiński, *Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, Warszawa 2000, s. 35; D. Kałwa, dz. cyt., s. 25-27, 115.

⁵³ Z. Mrozek, *Polska kultura i sztuka...*, s. 719-720, 727, 731, 748.

⁵⁴ Udział kobiet w życiu politycznym w dwudziestoleciu międzywojennym był niewielki. Polityką lokalną zajmowały się np. działaczki niepodległościowe pracujące na rzecz odrodzenia Polski już przed I wojną światową: J. Żarnowski, dz. cyt., s. 134.

⁵⁵ G. Łuszkiewicz, *Kobiety w samorządzie miejskim Drugiej Rzeczypospolitej. Próba portretu zbiorowego*, [w:] *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918-1939*, pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, Warszawa 1996, s. 119, 121; A. Nadolska, *Radne miejskie w międzywojennej Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski” 2017, R. 50, s. 115-116.

⁵⁶ A. Nadolska, *Radne miejskie...*, s. 116-117; J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 146; D.B. Rudnicki,

ne w dużej mierze opierała na przejętej ze środowiska ziemiańskiego zasadzie, mówiącej o powinności ziemian w nadawaniu kierunku polskiemu życiu społecznemu za pomocą myśli chrześcijańskiej i konserwatywnej⁵⁷. Już w październiku 1921 r. była członkinią Polskiego Komitetu Wyborczego, w którym wzięli udział reprezentanci polskich organizacji i stowarzyszeń działających na terenie miasta. Publicystka weszła w skład wyłonionego z grona przedstawicieli Komitetu tzw. Wydziału Ścisłego, którego zadanie polegało na przygotowaniu całej kampanii wyborczej, a więc zbieraniu funduszy, zwoływaniu wieców, pisaniu artykułów do „Dziennika Bydgoskiego”, kolportażu ulotek i plakatów. Brała także udział w pracach komisji prasowej⁵⁸. 11 grudnia 1921 r. w demokratycznych wyborach samorządowych bydgoszczanie wybrali Tuchółkową do Rady Miejskiej (kadencja 1921-1925). Literatka startowała z Listy Obywatelskiej Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy⁵⁹. Jako pani polityk udzielała się w pracach Rady Miejskiej⁶⁰. Jednak przed upływem kadencji, 4 lutego 1924 r. radna zrzekła się swojego mandatu w wyniku postępującej choroby, która miesiąc później doprowadziła do jej śmierci: *Z powodu stałej i nieuleczalnej choroby serca i nerek jestem zmuszoną urządzić, jako radna miejska złożyć, o czym Łask. Pana mam zaszczyt powiadomić. Z poważaniem. Stefania Tuchółkowa*⁶¹.

Aktywność literacka i publicystyczna

Dopelnieniem działalności społeczno-politycznej w przypadku Tuchółkowej była praca twórcza i czynny udział w bydgoskiej kulturze początku XX wieku. I tutaj wpisywała się ona w trend panujący w kręgu wielkopolskiej kultury ziemiańskiej, ponieważ spora część spośród dzielnicowych literatów legitymowała

Niepospolita kobieta..., s. 273; z kolei W. Czarnowski, dz. cyt., s. 111 podaje, że publicystka *była osobą bardzo znaną i szanowaną*; por. G. Łuszkiewicz, dz. cyt., s. 127-128; natomiast M. Hojka, dz. cyt., s. 41 dodatkowo podaje, że Tuchółkowa w powstałej w sierpniu 1920 r. w tymczasowej Radzie Miejskiej stanęła na czele Deputacji Teatralnej.

⁵⁷ S. Rudnicki, dz. cyt., s. 26.

⁵⁸ M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie wybory...*, s. 87, 122.

⁵⁹ A. Nadolska, *Radne miejskie...*, s. 116; M.K. Jeleniewski, *Bydgoskie wybory...*, s. 90, 93, 157; J. Kutta, *Tuchółkowa...*, s. 146; J. Podgóreczny, *Niepospolici ludzie...*, s. 271; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273; H. Borawska, dz. cyt., s. 242.

⁶⁰ APB, Akta miasta Bydgoszczy 1920-1939, sygn. 3368, Protokół publicznego posiedzenia Rady Miejskiej w Bydgoszczy, 27.07.1922, s. 435-436; tamże, Protokół publicznego posiedzenia Rady Miejskiej w Bydgoszczy, 7.09.1922, s. 463; tamże, Protokół tajnego posiedzenia Rady Miejskiej w Bydgoszczy, 7.09.1922, s. 480.

⁶¹ Cyt. za: APB, AmB, sygn. 3367, List do Pana Przewodniczącego Rady Miejskiej T. Janickiego, Bydgoszcz 4.02.1924 r., s. 51; zob. też: tamże, Wyciąg z protokołu publicznego posiedzenia Rady Miejskiej, s. 52; tamże, Wzmianka: Przyjęcie do wiadomości przez Radę Miejską rezolucji radnej miasta p. Stefani Tuchółkowej, 14.02.1924 r., s. 53-54.

się pochodzeniem ziemiańskim⁶². Teksty Tuchółkowej nasycone były wątkami historycznymi, narodowo-patriotycznymi, regionalnymi i katolickimi. Zdaniem Zdzisława Mrozka autorka zawierała w nich często swoje opinie i refleksje społeczno-kulturalne i filozoficzne, a także moralizowała czytelnika. Dydaktyczno-wychowawcza nadbudowa, przedstawionych w jej narracjach sytuacji i zdarzeń, zdecydowanie przeważała nad walorami estetycznymi⁶³. Warto wspomnieć, że w tym czasie rola kobiet pisarek w literaturze polskiej była znacząca⁶⁴. Pod względem literackim i artystycznym tworzone przez bydgoską działaczkę utwory z obszaru publicystyki, poezji, prozy i dramatu reprezentowały dość przeciętny poziom, ale jedynie w kategoriach ogólnopolskich. Oceniając twórczość Tuchółkowej na gruncie regionalnym, należy stwierdzić, że nie odbiegała ona od literackich standardów panujących w Wielkopolsce. Jak podkreśla Barbara Wysocka, na przełomie XIX i XX wieku, głównie na skutek silnej germanizacji, dzielnica ta „nie wydała twórców wybitnych, znanych poza kordonem zaborów”. W regionie brakowało zatem tekstów literatury wysokoartystycznej⁶⁵.

W dorobku literackim Stefanii Tuchółkowej znalazła się proza epicka w formie powieści i opowiadań. Z 1909 r. pochodzi jej powieść *Demon gry*⁶⁶, a w 1916 r. ukazała się kolejna książka *Goraj*, która swoją fabułą sięga początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich i terenu Wielkopolski⁶⁷. W tym samym roku spod pióra literatki wyszła także powieść historyczna *Dziewica Orleańska*, traktująca o dziejach średniowiecznej Francji⁶⁸. W okresie międzywojennym te trzy książki publikowane były w lokalnej prasie⁶⁹. Pod koniec życia Tuchółkowa napisała jesz-

⁶² B. Wysocka, dz. cyt., s. 135, 146, 175, 178; por. S. Rudnicki, dz. cyt., s. 110-111.

⁶³ Cyt. za: Z. Mrozek, *Bydgoskie środowisko literackie (1920-1939)*, [w:] *Kultura bydgoska 1945-1984*, pod red. K. Kwaśniewskiej, Bydgoszcz 1984, s. 30-32; tenże, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 93.

⁶⁴ J. Żarnowski, dz. cyt., s. 132-133.

⁶⁵ B. Wysocka, dz. cyt., s. 13-14; zob. też: Z. Mrozek, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 30-32; tenże, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 93; J. Kutta, *Tuchółkowa...*, s. 146.

⁶⁶ S. Tuchółkowa, *Demon gry. Powieść współczesna*, Nakładem Sylw. Strzelczyka Księgarnia „Dziennika Kujaw”, Drukiem „Dziennika Kujawskiego”, Inowrocław 1909; Z. Mrozek, *Pisarze ziemi pomorskiej w latach 1920-1970*, [w:] *Z badań nad twórczością literacką na Pomorzu w XX wieku*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, seria B, nr 8, Warszawa-Poznań 1973, s. 26; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 31.

⁶⁷ S. Tuchółkowa, *Goraj. Powieść na tle czasów Mieczysława I i Bolesława Chrobrego napisana w 950-siątą rocznicę zaprowadzenia chrześcijaństwa w Polsce*, Nakładem i Czcionkami Drukarni „Pracy”, Poznań 1916.

⁶⁸ Tenże, *Dziewica Orleańska. Powieść historyczna z ilustracjami*, Nakładem i Czcionkami Drukarni i Księgarni Św. Wojciecha, Poznań 1916; Z. Mrozek, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 31.

⁶⁹ Z. Mrozek, *Udział Pałuk w życiu literackim kraju. Wprowadzenie*, „Kronika Bydgoska”

cze *Wspomnienia z życia*, których adresatem są jej dzieci⁷⁰. Wydania książkowego doczekała się również przetłumaczona przez nią z języka francuskiego powieść Hektora Malota *Bez rodziny*, przeznaczona dla dzieci i młodzieży. W dowód uznania za wykonaną pracę Akademia Francuska przyznała pisarce nagrodę⁷¹.

Poza beletrystyką autorka *Demona gry* była niezwykle płodna na polu twórczości dramatycznej⁷². W roku 1919, zapewne dla uczczenia powrotu naszego kraju na mapę Europy, powstała patriotyczna sztuka *Gdy zabrzmią trąby Chrobrego – epizody sceniczne w 3 aktach ze śpiewami narodowymi na tle wojny i zmartwychwstania Polski*⁷³. Dramat, który najpierw został wystawiony przez zespół Towarzystwa Popularnych Przedstawień Amatorskich⁷⁴, a następnie 15 i 18 stycznia 1920 r. przez zawodowych aktorów pod dyrekcją Ludwika Dybizańskiego, nie urzekł jednak bydgoskiej publiczności i szybko zszedł z afisza. Otrzymał negatywne opinie, głównie ze względu na nużące dialogi, przesadną egzaltację w sekwencjach monologowych, ale przede wszystkim formę sceniczną przypominającą „żywe obrazy” kreowane statycznie⁷⁵. Jednak w tamtym przełomowym dla Polski okresie fakt publikacji i wystawienia sztuki o tak wielkim ładunku patriotycznym było wydarzeniem, które omawiano prawie w każdym polskim domu w Bydgoszczy⁷⁶. Sztukę podejmowali kilkakrotnie amatorzy z Grona

1987, R. 8, s. 232; tenże, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 58; *Mały słownik pisarzy...*, s. 126; H. Borawska, dz. cyt., s. 242.

⁷⁰ S. Tuchółkowa, *Wspomnienia z życia...*

⁷¹ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 94. J. Kutta, *Tuchółkowa...*, s. 146; H. Borawska, dz. cyt., s. 242.

⁷² H. Borawska, dz. cyt., s. 242; B. Wysocka, dz. cyt., s. 103.

⁷³ S. Tuchółkowa, *Gdy zabrzmią trąby Chrobrego. Epizody sceniczne w 3 aktach ze śpiewami narodowymi na tle wojny i zmartwychwstania Polski*, Nakładem Drukarni Bydgoskiej (Leon Posłuszny), Bydgoszcz 1919; Z. Mrozek, *Pisarze ziemi pomorskiej...*, s. 26; tenże, *Udział Paluk...*, s. 232-233; *Mały słownik pisarzy...*, s. 126; natomiast D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273 podaje, że Tuchółkowa była autorką także dramatu *Dąb św. Wincentego à Paulo* (Poznań 1916 rok).

⁷⁴ Szerzej: Z. Mrozek, *Bydgoska scena amatorska w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Kalendarz Bydgoski” 1987, s. 19-20.

⁷⁵ J. Formanowicz, *Historia Teatru Miejskiego w Bydgoszczy w latach 1920-1939*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria C, Nr 19, Warszawa-Poznań-Toruń 1978, s. 12-13, 199; W. Czarnowski, dz. cyt., s. 110-111; Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 93, 131; tenże, *Bydgoska scena amatorska...*, s. 20; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 30-31; zob. też: A. Nadolska, *Melpomena w służbie Niepodległej. Polska scena teatralna w Bydgoszczy (1918/1919-1920)*, [w:] *Tak rodziła się Niepodległość. W 100-lecie powstania wolnej Polski*, pod red. Z.P. Kruszewskiego i Z.J. Zasady, Płock-Włocławek, 2018, s. 165-184.

⁷⁶ J. J., *O księgarzu który aktorom pensje fundował. Z tradycji walki o polskość*, „Kalendarz Bydgoski” 1976, s. 154.

Przyjaciół Sceny w 1919 i 1921 r. Była wystawiana także w listopadzie 1921 r. w Berlinie z okazji rocznicy niepodległości Polski, ale bez większego zainteresowania⁷⁷. Warto wspomnieć, że inscenizacji dramatu *Gdy zabrzmią trąby Chrobrego* na scenie Teatru Miejskiego, z uwagi na jego słabą wartość artystyczną, odmówiła dyrektorka Wanda Siemaszkowa. Epizod ten zapoczątkował niechęć do sławnej aktorki środowiska skupionego wokół opiniotwórczego „Dziennika Bydgoskiego”⁷⁸. Wkrótce w prasie ukazała się informacja, że ma być wystawiona inna sztuka literatki, a mianowicie baśń dramatyczna dla dzieci *Śpiąca królewna*⁷⁹. Z kolei 20 stycznia 1923 r. bydgoski przybytek Melpomeny kierowany wówczas przez Józefa Karbowskiego pokazał dramat historyczny Tucholkowej *Ludwik Narbutt, poemat dramatyczny w 3 aktach* (o 1863 roku). I w tym przypadku sztuka okazała się nieudana. Raził w niej poza prolitewskim przesłaniem także brak walorów scenicznych i powtórnie nudne dialogi⁸⁰. Można stwierdzić, że dramaty Tucholkowej nadawały się jedynie na scenę amatorską⁸¹. Natomiast w czerwcu 1922 r. autorka *Goraja* wraz z wieloma bydgoskimi działaczami i zespołem Teatru Miejskiego zaangażowała się w przygotowanie jubileuszu 30-lecia pracy twórczej Stanisława Przybyszewskiego⁸².

W kręgu literackich zainteresowań Stefanii Tucholkowej pojawiały się problemy historyczne, regionalne i ludowe. Sporo miejsca w swojej twórczości poświęciła dziejom Bydgoszczy, ale także kulturze kaszubskiej i polskim obrzędom ludowym. Na łamach „Dziennika Bydgoskiego” zamieszczała felietony i recenzje komentujące życie teatralne miasta nad Brdą, a także prozę dziecięcą. Publikowała także artykuły i szkice na tematy kulturalno-społeczne i polityczne oraz sprawozdania z wystaw, odczytów, akademii, akcji plebiscytowych czy wspomnienia rocznicowe. Z kolei w jej lirykach pojawiały się treści religijne. Autorka *Dziewicy Orleańskiej* potrafiła także tworzyć wiersze satyryczne. Na uwagę

⁷⁷ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 93-94; tenże, *Bydgoska scena amatorska...*, s. 20; por. R. Suchenek, *Teatr amatorski działający w Bydgoszczy w latach 1908-1922*, praca magisterska napisana w Instytucie Historii pod kierunkiem prof. dra hab. Włodzimierza Jastrzębskiego, Akademia Bydgoska Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2003, s. 79.

⁷⁸ Z. Pietrzak, *Z dziejów bydgoskiego teatru. Siemaszkowa i Przybyszewski (Orędzie Stanisława Przybyszewskiego)*, „Kalendarz Bydgoski” 1998, R. 31, s. 148.

⁷⁹ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 94; tenże, *Bydgoska scena amatorska...*, s. 20; *Mały słownik pisarzy...*, s. 126; „Dziennik Bydgoski” z 25.12.1921, R. 14, nr 296, s. 5, podaje, że baśń dramatyczna Tucholkowej ukaże się niebawem, ale nie informuje, kto i gdzie ma ją zrealizować.

⁸⁰ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 94; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 31; J. Formanowicz, dz. cyt., s. 204; *Mały słownik pisarzy...*, s. 126.

⁸¹ D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273; por. B. Wysocka, dz. cyt., s. 103.

⁸² Z. Mrozek, *Jubileusz podstarzałego Prometeusza*, „Kalendarz Bydgoski” 2011, R. 44, s. 268; tenże, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 100; zob. też: J. Formanowicz, dz. cyt., s. 29.

zasługuje zwłaszcza poemat satyryczny *Pijak bydgoski*⁸³. Jej teksty można odnaleźć też w popularnym w poznańskim „Przewodniku Katolickim”. Dla przykładu w 1919 r. na łamach magazynu ukazała się narracja Tucholkowej *Pierścień Kingi. Powieść historyczna na tle legendy*, a w roku 1922 wykład „kursowy” – *Z dziejów Polski*⁸⁴. W sumie, jak podaje Zdzisław Mrozek, literatka pozostawiła po sobie około stu artykułów publicystycznych, kilkadziesiąt opowiadań i felietonów, a także sporo liryków refleksyjnych i opisowych⁸⁵. Natomiast Zdzisław Pruss, odnosząc się do całokształtu pracy pisarskiej ziemianki, postuluje aby, *łagodniej spojrzeć na literacką spuściznę S. Tucholkowej. Była to przecież typowa twórczość (produkcja?) patriotyczno-okolicznościowa, gdzie aspekt patriotyczny i propagandowy był dalece ważniejszy od artystycznego*⁸⁶.

Ogromnym wyróżnieniem dla publicystki był udział w zjeździe Związku Zawodowego Literatów Polskich (Oddział Wielkopolski), który odbył się 8 grudnia 1922 r. w Poznaniu. Będąc przedstawicielką bydgoskiego środowiska literackiego, omówiła i poddała ocenie życie literackie miasta nad Brdą w pierwszych latach istnienia II RP⁸⁷.

Niewątpliwie na poziom i charakter twórczości Tucholkowej musiało mieć znaczący wpływ zdobyte przez nią wykształcenie i wychowanie zgodne z modelem edukacji kobiet przyjętym wówczas w wielkopolskim środowisku ziemiańskim. Z całą pewnością zainteresowanie tematyką historyczno-patriotyczną i religijną oraz szeroko pojętą literaturą, a także dobrą znajomość języka francuskiego wyniosła głównie z domu rodzinnego i nabyła w trakcie nauki w poznańskiej szkole dla dziewcząt⁸⁸.

Działalność kulturalno-społeczna i oświatowa

Tuż po osiedleniu się wraz z mężem i dziećmi w Bydgoszczy, Tucholkowa brała aktywny udział w tutejszym życiu kulturalnym, oświatowym i społecznym. Organizowała biblioteki i czytelnie, zasilając je polskimi książkami. Uczestniczyła także w akademiach i spotkaniach autorskich⁸⁹. W imieniu Towarzystwa

⁸³ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 94-95; tenże, *Pisarze ziemi pomorskiej...*, s. 26; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 31, 52; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 273; H. Borawska, dz. cyt., s. 242; B. Wysocka, dz. cyt., s. 116, 120.

⁸⁴ Ilustrowany magazyn „Przewodnik Katolicki” ukazywał się w latach 1885-1939, szerzej: B. Wysocka, dz. cyt., s. 192, 195, 204; por. J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 146.

⁸⁵ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 95; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 32.

⁸⁶ Cyt. za: H. Borawska, dz. cyt., s. 242.

⁸⁷ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 95; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 31; J. Kutta, *Tucholkowa...*, s. 146.

⁸⁸ Por. W. Molik, dz. cyt., s. 161.

⁸⁹ Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 80, 93; tenże *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 30.

Czytelni Ludowych Tuchółkowa we wrześniu 1920 r. zainauguowała w sali Domu Polskiego program cyklicznych „wieczornic literackich” ilustrowanych „obrazami”, wzbogaconych o deklamację i tańce ludowe. Fundusze zebrane przy tej okazji przeznaczono na założenie biblioteki ludowej w Bydgoszczy⁹⁰. Silnie wspierała ruch kobiecy, przygotowując specjalne wystawy artystyczne prac głównie bydgoszczanek, m.in. miejscowej malarki Elżbiety Śliwińskiej⁹¹. Szczególnym uznaniem cieszyły się jej odczyty na temat germanizacji, Marii Konopnickiej, Emilii Plater czy Juliusza Słowackiego. Ziemianka zajmowała się także organizacją zebrań i wieców, w trakcie których agitowała na rzecz akcji oświatowych i charytatywnych⁹². W 1921 r. współorganizowała zabawę, z której dochód przeznaczono na potrzeby kuchni kresowej i ochronki prowadzonych przez Związek Polaków z Kresów Wschodnich w Bydgoszczy⁹³.

Zakończenie

Aktywną pracę na rzecz Bydgoszczy i jej mieszkańców przerwała śmierć Stefanii Tuchółkowej, która nastąpiła 4 marca 1924 r. po długiej i ciężkiej chorobie⁹⁴. Pogrzeb tak znanej i zasłużonej dla miasta nad Brdą literatki i działaczki kulturalno-społecznej zgromadził tłumy bydgoszczan. W ostatniej drodze towarzyszyli Tuchółkowej oprócz męża, dzieci i rodziny, także prezydent Bydgoszczy dr Bernard Śliwiński oraz ludzie, z którymi na co dzień współpracowała: przedstawiciele Rady Miejskiej i bydgoskiego kleru, korpus oficerski 62 Pułku Piechoty, członkinie Czytelni dla Kobiet i Koła Kobiet Chrześcijańskiej Demokracji, chórzystki z Towarzystwa Śpiewu „Halka” oraz osoby związane z „Dziennikiem Bydgoskim” i różnymi organizacjami kulturalno-oświatowymi, społecznymi i charytatywnymi⁹⁵. Ciało ziemianki po przeniesieniu z kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa na pl. Piastowski spoczęło na bydgoskim cmentarzu Nowofarnym⁹⁶.

⁹⁰ Tenże, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 35.

⁹¹ S. Tuchółkowa, *Wystawa prac kobiecych*, „Dziennik Bydgoski” z 19.05.1921, R. 14, nr 112, s. 3.

⁹² Z. Mrozek, *Życie kulturalno-społeczne...*, s. 93; tenże, *Bydgoskie środowisko literackie...*, s. 30.

⁹³ G. Chmielewska, *Związek Polaków z Kresów Wschodnich w Bydgoszczy 1920-1939*, „Kronika Bydgoska” 2017, t. 38, s. 190.

⁹⁴ J. Kutta, *Tuchółkowa...*, s. 146; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 274, *Śp. Stefania Tuchółkowa*, „Dziennik Bydgoski” z 5.03.1924, R. 18, nr 54, s. 6; *Nekrologi śp. Stefani Tuchółkowej*, „Dziennik Bydgoski” z 6.03.1924, R. 18, nr 55, s. 6; *Śp. Stefania Tuchółkowa*, „Dziennik Bydgoski” z 7.03.1924, R. 18, nr 56, s. 5; *Nekrologi śp. Stefani Tuchółkowej*, „Dziennik Bydgoski” z 7.03.1924, R. 18, nr 56, s. 6.

⁹⁵ *Pogrzeb śp. Stefani Tuchółkowej*, „Dziennik Bydgoski” z 9.03.1924, R. 18, nr 58, s. 8; *Naszej Matce*, „Dziennik Bydgoski” z 9.03.1924, R. 18, nr 58, s. 8; D.B. Rudnicki, *Niepospolita kobieta...*, s. 274.

⁹⁶ J. Kutta, *Tuchółkowa...*, s. 146; E. Piechocka, *O czym mówią cmentarze?*, „Kalendarz Bydgoski”

Znacząca rola, jaką w bydgoskim życiu kulturalno-społecznym i narodowym początku XX wieku odegrała Stefania Tucholkowa, nie ulega wątpliwości. Jej działalność w tym przelomowym okresie w dziejach Bydgoszczy, a w szczególności udział w repolonizacji miasta, zaowocował w kolejnych latach istnienia II RP. Publicystka, pomimo bytowania w środowisku wielkomijskim, pozostała wierna tradycji i kulturze ziemiańskiej. W ostatniej książce, dedykowanej swoim dzieciom, a napisanej tuż przed śmiercią, Tucholkowa nie podsumowuje lat spędzonych na aktywności w sferze publicznej, lat ofiarnej pracy na rzecz bydgoskiego społeczeństwa, nie gloryfikuje także swoich dokonań kulturotwórczych. W tym schyłkowym momencie życia myślami przenosi się do swojego dzieciństwa i młodości, do domu rodzinnego:

W chwili gdy to piszę, jest słotny dzień listopadowy, deszcz pluska cicho o szyby okien, poza którymi widne ciasne podwórze miejskie. – Ale myśl moja nieskrępowana prawami czasu, ni przestrzeni, wybiega poza deszczem skapane mury miasta, leci wraz z wiatrem ponad polami i rozłogami i pełna tkliwości staje przed wejściem do białego dworu, w którym dnie dzieciństwa i pierwszej młodości mi upłynęły⁹⁷.

Landlady in service of Bydgoszcz. Cultural, social and patriotic activity of Stefania Tucholkowa at the beginning of XX century

key words: Stefania Tucholkowa, Great Poland gentry, cultural, social and patriotic activity, history of women, Bydgoszcz

The article presents role of landlady from Pałuk – Stefania Tucholkowa in Bydgoszcz’s cultural, social and patriotic life at the beginning of XX century. Local writer was presented as a professionally active and socially engaged women in service of the city. She is an example of landlady working in urban environment.

1979, s. 146; H. Kulpiński, *Przewodnik po cmentarzu Nowofarnym w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1991, s. 20; *Nekrologi śp. Stefanji Tucholkowej*, „Dziennik Bydgoski” z 6.03.1924, R. 18, nr 55, s. 6.

⁹⁷ Cyt. za: S. Tucholkowa, *Wspomnienia z życia...*, s. 8.

Eine Landadlige im Dienste von Bydgoszcz. Kulturelle, soziale und nationale Tätigkeit von Stefania Tucholkowa zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Schlüsselwörter: Stefania Tucholkowa, großpolnischer Landadel, kulturelle, soziale und nationale Tätigkeit, Geschichte der Frauen, Bydgoszcz

Zusammenfassung

Das Ziel des Artikels ist, die Rolle der Landadligen von Pałuki - Stefania Tucholkowa im kulturellen, sozialen und nationalen Leben des frühen 20. Jahrhunderts in Bydgoszcz zu zeigen. Die lokale Schriftstellerin wurde als eine beruflich und sozial engagierte Frau präsentiert, die der Stadt dienen konnte, in die sie ihr Schicksal gebracht hatte. An ihrem Beispiel wurde ebenfalls ein Modell einer Frau und Landadligen dargestellt, das in einer Großstadtumgebung verwirklicht wurde.